

Sultan Kayıtbay Dönemi (872-901/1468-1496) Cild Örnekleri*

Betül Şahin

0000-0003-3907-5379 | bsahin@kmu.edu.tr

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Karaman, Türkiye

ROR ID: [037vvf096](https://orcid.org/037vvf096)

Öz

Orta çağın en büyük İslâm devletlerinden biri olan Memlûkler 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüş bir Türk devletidir. İki buçuk asırdan fazla tarih sahnesinde kalan Memlûklerde askeri ve siyasi zaferlerle adından söz ettiren güçlü sultanlar tahta çıkmıştır. Bu sultanlardan biri de yaklaşık otuz yıl tahtta kalan ve Burcî döneminin en büyük sultanı kabul edilen Kayıtbay'dır. Onun saltanatı (872-901/ 1468-1496) Memlûk devletinin müreffeh sayılabilecek son dönemidir. Kaynaklarda adil, dindar, cesur ve ileri görüşlü bir sultan olarak nitelendirilen Kayıtbay, Memlûk tarihinin en önemli sultanlarından biri olmasının yanı sıra, sanat ve mimariye verdiği büyük destekle, dönemini kültürel ve sanatsal açıdan zirveye taşımıştır. Kahire başta olmak üzere çeşitli merkezlerde (Kudüs, Mekke, Medine) inşa ettirdiği medreseler, camiler, türbeler ve kütüphanelerle, Memlûk sanatının pek çok yönünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda kitap sanatları da büyük gelişme göstermiş, özellikle cild alanında yüksek nitelikli eserler ortaya konmuştur. Ancak üretilen bu eşsiz eserler hakkında yapılan çok az sayıda çalışma mevcuttur. Mevcut çalışmalarda ise Memlûk cild sanatı hakkında genel bilgiler sunulmuş olup Kayıtbay dönemi cildleri detaylı olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmayla Sultan Kayıtbay dönemine ait cildlerin motif ve kompozisyon özelliklerinin tahlil edilmesi ve bu tahlil sonucunda dönemin genel karakterinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserler incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi envanterine kayıtlı olan ve tamamı Kayıtbay dönemine tarihlenen dört adet eser tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan dört eserden üç tanesi Ayasofya Koleksiyonu'nda, bir tanesi ise Fatih Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Bu eserlerin seçiminde cildlerin hem motif-kompozisyon tahliline imkân tanınmasına hem de dönemin zenginliğini yansıtacak düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada kullanılan bu cildler form, kompozisyon, teknik ve süsleme bakımından incelenmiştir. İncelenen cildlerin hepsi deri olup, üçünde kahverenginin tonları bir tanesinde ise vişne rengi tercih edilmiştir. Örnekler miklebli olup müzeyyendir. Ön ve arka kapakların aynı karakterde olduğu cildlerde en az iki sıra zencirek-bordürle karşılaşılmaktadır. Köşebentleri de farklı tasarlanan cildlerin şemseleri oval, yuvarlak ve mekik formundadır. XV. yüzyıl Memlûk cildlerinde karşılaşılan mavi tahrir, incelenen bu örneklerde de mevcuttur. Bu mavi tahrir zencirek, köşebent ve şemse etrafında kullanılmıştır. Sertabların bezendiği örneklerin miklebleri de yine aynı özenle süslenmiştir. Bu özen iç kapaklarda da devam etmiştir. Makalemizin konusuna esas teşkil eden cildlerden iki tanesinde iç kapaklar da deriyle kaplanmıştır. İtinayla bezenen bu iç kapaklardan birinde kat'ı tekniği kullanılmıştır. Diğer iki kapaksa muhdes olup kumaşla kaplanmıştır. Dönemin zenginliğini de simgeleyen bu cildlerin tezyînâtında bol miktarda altın kullanıldığı tespit edilmiştir. Görsellerle desteklenen çalışma diğer müze-kütüphanelerde bulunan ve Kayıtbay dönemine tarihlenen cildlerle yapılan kıyaslamalarla tamamlanmıştır. Bu karşılaştırmalar Kayıtbay devri cildlerinin, sadece kitapları korumakla kalmadığını aynı zamanda Memlûk döneminin estetik zevkini, teknik birikimini ve sanat anlayışını günümüze taşıdığını da göstermektedir. İslam cild sanatı içerisinde özel bir yer tutan ve çalışmaya konu olan mevcut eserler, hem Memlûk sanatının gelişim sürecine ışık tutmakta, hem de günümüz araştırmacılarına bu alanda derinlikli incelemeler yapma imkânı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk-İslam Sanatları Tarihi, Memluk, Sultan, Kayıtbay, Süleymaniye, Yazma Eser, Cild, Bezeme

Atıf Bilgisi

Şahin, Betül. "Sultan Kayıtbay Dönemi (872-901/1468-1496) Cild Örnekleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Eylül 2025), 849-874. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1681091>

Geliş Tarihi	21.04.2025
Kabul Tarihi	22.07.2025
Yayın Tarihi	15.09.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme *Bu makale, Memlükler Dönemi Sempozyumu II: İlim, Düşünce, Sanat ve Kurumlar Sempozyumu'nda Sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Sultan Eşref Kayıtbay Dönemi Ciltleri: Süleymaniye Kütüphanesi'nde Örnekler" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Examples of Bookbindings from the Reign of Sultan Qaytbay (872-901/1468-1496)*

Betül Şahin

[0000-0003-3907-5379](mailto:bsahin@kmu.edu.tr) | bsahin@kmu.edu.tr

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Department of History of Turkish-Islamic Arts, Karaman, Türkiye

ROR ID: [037vvf096](https://orcid.org/037vvf096)

Abstract

The Mamluks, one of the greatest Islamic states of the Middle Ages, were a Turkish dynasty that ruled Egypt, Syria, and the Hejaz between 1250 and 1517. The Mamluk state, which remained on the stage of history for over two and a half centuries, saw the rise of powerful sultans known for their military and political achievements. One such ruler was Sultan Qaytbay, who reigned for nearly thirty years and is considered the greatest sultan of the Burji period. His reign (872-901 AH / 1468-1496 CE) is regarded as the Mamluk state's last relatively prosperous period. Sources describe Qaytbay as a just, devout, courageous, and farsighted ruler. In addition to being one of the most important sultans in Mamluk history, he significantly contributed to elevating his era culturally and artistically through his patronage of the arts and architecture. In cities such as Cairo, as well as other centers like Jerusalem, Mecca, and Medina, he commissioned the construction of madrasas, mosques, mausoleums, and libraries, greatly contributing to the development of many aspects of Mamluk art. In this context, the book arts also flourished, with high-quality works produced especially in the field of bookbinding. However, the research on these unique works has been surprisingly limited. The existing research tends to offer general information about Mamluk bookbinding and does not specifically focus on bindings from Qaytbay's reign. This study aims to analyze the motif and composition characteristics of bookbindings from the reign of Sultan Qaytbay and, through this analysis, to reveal the general character of the period. For this purpose, manuscript works housed in the Süleymaniye Library were examined. As a result of this examination, four works—dated entirely to the reign of Qaytbay—were identified in the Süleymaniye Library's inventory. Of these four manuscripts, three belong to the Ayasofya Collection and one to the Fatih Collection. In selecting these works, attention was given to ensuring that the bindings allowed for motif and composition analysis and that they reflected the richness of the period. These bindings were examined in terms of form, composition, technique, and ornamentation. All the bindings studied are made of leather; three are in various shades of brown, and one is in a cherry red color. Made of leather, three of the bindings are brown, while one is in a cherry-red hue. All examples include flap (mikleb) closures and are decorated (muzayyan). The front and back covers share the same decorative characteristics, often featuring at least two rows of interlaced border (zencirek) patterns. The cornerpieces are distinct in design, while the central medallions (shamsa) appear in oval, circular, and almond (mekik) forms. A characteristic blue outline (tahrir), commonly seen in 15th-century Mamluk bindings, is also present in these examples—used around the shamsa, cornerpieces, and border. Delicate decoration adorns the fore-edges (sertab), and the flap areas receive the same level of attention. This attention to detail extends to the inner covers. In two of the examined examples, the inner covers are also leather-bound and decorated, while the other two have later additions covered in fabric. It was also determined that a significant amount of gold was used in the decoration of these bindings, symbolizing the richness of the period. This study, supported by visual documentation, is supplemented with comparisons made with other bindings from the Qaytbay period housed in various museum and library collections. These comparisons show that the bindings from Qaytbay's reign served to protect books and conveyed the aesthetic taste, technical knowledge, and artistic understanding of the Mamluk period to the present day. The bindings studied, which hold a special place in

the history of Islamic bookbinding, shed light on the developmental process of Mamluk art and offer modern researchers the opportunity to conduct in-depth studies in this field.

Keywords

History of Turkish-Islamic Arts, Mamluk, Sultan, Qaytbay, Süleymaniye, Manuscript, Bookbinding, Decoration

Citation:

Şahin, Betül. "Examples of Bookbindings from the Reign of Sultan Qaytbay (872-901/1468-1496)". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/2 (September 2025), 849-874. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1681091>

Date of Submission	04.21.2025
Date of Acceptance	07.22.2025
Date of Publication	09.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
	*This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Bindings of the Sultan al-Ashraf Qaytbay: Examples from the Süleymaniye Library", orally delivered at the Mamluk Symposium II Science, Thought, Art and Institutions Symposium.
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that she received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Orta çağın en büyük İslam devletlerinden biri olan Memlûkler Kahire’de kurulmuş ve 1250-1517 yılları arasında hüküm sürmüş bir Türk hanedanlığıdır.¹ Kölelerin devleti diye adlandırılan Memlûkler, yenilmez sanılan Moğolları Aynicâlût Savaşı’nda mağlup ederek doğuya doğru ilerleyişlerini durdurmuş², hemen ardından Kahire’de hilafeti yeniden tesis ederek İslam dünyasında ün kazanmıştır.³ Siyasi ve askeri zaferlerine Kıbrıs’ın fethini de ekleyen Memlûkler’in⁴ başkenti Kahire, bu iki buçuk yüzyıl boyunca dünyanın en büyük metropol merkezi olmuştur. Öyle ki yeni gelişmekte olan Osmanlı Devleti’nin pek çok dini ve hukuki lideri de burada eğitim almıştır.⁵

Memlûklerin Burcî olarak adlandırılan ve 1382-1517 yılları arasını kapsayan ikinci döneminde Sultan Kayıtbay önemli bir yere sahiptir. Burcî Memlûkler’in en büyük sultanı sayılan Kayıtbay⁶ Çerkes asıllı olup Kafkasya’da doğmuştur. 1436 yılında henüz on üç yaşında iken Mısır’a getirilmiş, Melik Eşref Barsbay (1422-1438) tarafından satın alınarak tibaka⁷ yerleştirilmiştir.⁸ Sultan Çakmak (1438-1453) tarafından azat edilerek hasekiler arasına alınan Kayıtbay zamanla devlet kademelerinde ilerlemiş ve 1468 yılında Melik Eşref ünvanıyla tahta oturmuştur.⁹

Adil, dindar, cesur ve ileri görüşlü bir sultan olarak nitelendirilen Kayıtbay yaklaşık otuz yıl hüküm sürmüştür.¹⁰ Onun saltanatı, Memlûk tarihinin müreffeh ve sakin sayılabilecek son dönemidir ve ayakta kalan çok sayıda anıt için önemlidir. Anıtlar oldukça erişilebilir durumda olup; bunlar arasında sadece Kahire’de yaklaşık otuz bina, Kudüs’te çok sayıda yapı ve Arabistan’da kutsal mekanların yeniden inşası bulunmaktadır.¹¹ Yaptırdığı eserler değerlendirildiğinde bu dönem mimarisinin daha çok oranların iyileştirilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Taş oymacılığı için altın dönem olup, özellikle cephelerde mermer işçiliği mimari

¹ Memlûk devletinin siyasi tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Memlûkler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara, 2004); İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), trc. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013); Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015); İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015); Fatih Yahya Ayaz, “Memlûkler”, *İslam Târîhi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021); Şehâbeddin Fazlullah el-Ömerî, *Memlûk Sultanlığı (Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâlikü'l-Ülâ Kısmı/1301-1349)*, trc. Hatice Güler (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.), vb..

² Ali Aktan, “Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 98.

³ Fatih Yahya Ayaz, “Memlûkler”, 9/457.

⁴ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs ilişkileri: Kıbrıs’ta İlk Türk Hâkimiyeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 79-100.

⁵ Oleg Grabar, *İslam Sanatı Çalışmalarının İnşası II: İslami Görsel Kültür 1100-1800*, trc. Hayrullah Doğan (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 404.

⁶ İsmail Yiğit, “Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002); İsmail Yiğit, “Memlûkler”; İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*; İsmail Yiğit, “Kayıtbay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022); Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*; Fatih Yahya Ayaz, “Memlûkler”.

⁷ Tibak, tabak şeklinde de ifade edilen bu kavram Kal’atu’l-Cebel’de memlûklerin kaldıkları askeri koğuş/barakalar için kullanılmıştır

⁸ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), 578.

⁹ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 120.

¹⁰ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 123.

¹¹ Oleg Grabar, *İslam Sanatı Çalışmalarının İnşası II: İslami Görsel Kültür 1100-1800*, 419.

dekorasyonda da önemli bir rol oynamıştır.¹² Bu eserler içerisinde en önemlisi Kahire’de kendi adına yaptırdığı (1474-1476) Kayıtbay Külliyesi’dir.¹³ Bundan başka Medine’de Mescid-i Nebvi’ye bitişik olarak medrese, ribat ve sözde bir imareten oluşan bir külliye¹⁴ (1478-1482) ile Mekke’de Bâb’üs-Selâm’ın sağ tarafına denk gelen büyük bir medrese yaptırmıştır.¹⁵ Sultan 1479’da yapımı tamamlanan Mekke’deki bu medreseye bir kütüphane kurmuş ve kurduğu bu kütüphaneye bir de hafız-ı kütüp tayin etmiştir. XVI. asır müelliflerinden Kutbüddin Nehrevâlî¹⁶ (ö.990/1560) Mekke’deki Eşrefiyye Medresesi’nin kütüphanesinde bulunan zengin koleksiyondaki nefis yazmaların çoğunun ödünç verme neticesinde kaybolduğunu ve kütüphanede sadece üç yüz cilt eser kaldığını söylemiştir. Buna ilave olarak kendisinin büyük bir çaba harcayarak ödünç alınan bazı kitapları tekrar kütüphaneye kazandırdığı bilgisini eklemiştir.¹⁷ Sultan Kayıtbay Kudüs’teki Eşrefiyye Medresesi’ni 887/1482’de tamir ettirdiğinde burada da zengin bir koleksiyona sahip bir kütüphane kurmuştur ki daha önce bu medresede çeşitli tarihlerde kurulmuş üç adet kütüphanenin de mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁸

1. Sultan Kayıtbay’ın Kitapları

Kendisi Arapça ve Türkçe şiirler yazan Kayıtbay’ın¹⁹ ilmin gelişmesine verdiği önem kaynaklarda zikredilmektedir.²⁰ Nitekim kütüphaneler yaptırması ilmi desteklediğinin de bir kanıtıdır. İlmin yanı sıra sanatı da destekleyen Kayıtbay döneminden birçok bronz parça, dokuma, cam ve fil dişi obje ile çok sayıda yazma eser günümüze ulaşmıştır.²¹ Sanat hamisi Sultan’ın himayelerinde üretilen bu güzel yazma eserler kendilerine yakışacak kalitede cildlerle kaplanmış ve böylece Memlûk cild sanatı bu dönemde de gelişimini devam ettirmiştir.²² Deri cildlerde çoğunlukla kahverenginin tonlarının tercih edildiği ancak vişne rengi derinin de kullanıldığı görülmüştür. En az iki sıra zencireğin kullanıldığı kapaklar köşebent-salbek-şemse formunda düzenlenmiştir. Çok sayıda yazma eserin üretildiği Kayıtbay döneminden dört tanesi de çalışmamıza esas teşkil etmektedir. Dönemin zenginliğini yansıtacak düzeyde olan bu eserler farklı desen ve kompozisyon özellikleri taşımaktadır.

1.1. 3509 Envanter Numaralı Eser

Bu eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu’na 3509 envanter numarasıyla kayıtlı olan ve yedi risalenin bir kapak altında toplanmasıyla oluşturulan bir

¹² Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo an Introduction* (Leiden: Brill, 1998), 144.

¹³ Doris Behrens-Abouseif, “Kayıtbay Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/81-82.

¹⁴ Doris Behrens-Abouseif, “Qaytbay’s Foundation in Medina, the Madrasah, the Ribat and the Dashishah”, *Mamluk Studies Review* 2 (1998), 67.

¹⁵ A. Yaşar Koçak, “Mekke-i Mükerrreme Şahıs Kütüphaneleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, 8 (1998): 269.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, “Nehrevâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/547-548.

¹⁷ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (İstanbul: TİMAŞ, 2018), 375.

¹⁸ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, 375.

¹⁹ Orhan Yavuz, *Kansu Gavri’nin Türkçe Divânı* (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım) (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002), 23.

²⁰ İsmail Yiğit, *Memlûkler: 648-923/ 1250-1517*, 123.

²¹ Oleg Grabar, *İslam Sanatı Çalışmalarının İnşası II: İslami Görsel Kültür 1100-1800*, 419.

²² Kayıtbay dönemi cild sanatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Betül Şahin, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde Bulunan Memlûk Cildleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022).

mecmuadır.²³ Bu risalelerden ilki 1-8. yapraklar arasında bulunmakta olup “*Risâle fî Bünûdi’s-Sahâbe*” isimlidir. 9-32. yapraklar arasında bulunan ikinci risale “*Kitâb fî’l-Gazve ve’l-Cihâd ve Tertîbü’l-Lâ’ibi bi’r-Rumh*”, 34-40. yapraklar arasında bulunan üçüncü risale “*Kitâb fî İlmi’l-Fürûsiyye*”, 41-58. yapraklar arasında bulunan dördüncü risale “*Kitâb fîhi Hamsûne Benden mine’n-Nevâdiri fî’l-Harb*”, 59-87. yapraklar arasında bulunan beşinci risale “*Kitâbü’l-Fürûsiyye bi-Resmi’l-Cihâd*” ve 87-90. yapraklar arasında bulunan altıncı risale “*Tevârîhu Selâtîni Mısır*” isimlidir. “*Tuhfetü’l-Mücâhidîn fî’l-Ameli bi’l-Meyâdin*” isimli son risale ise 90-106. yapraklar arasında bulunmaktadır.

Eserin kahverengi deri cildi 266x274 mm. ölçülerindedir. Yıpranan cildin kapak kenarları, sırt ve sertab kısmı koyu kahverengi deriyle kabaca tamir edilmiştir. Bu kabaca tamir sebebiyle kapaklardaki ilk zencireğin büyük kısmı görülmemektedir (Şekil 27-28). Ön ve arka kapak tezyînatı aynı karakterde olup üç sıra zencirek bulunmaktadır. En dışta bulunan ve soğuk cetvellerin arasına yerleştirilen geometrik geçmeli zencirek, Memlûk cildlerinde sıklıkla kullanılan bir formdur. İkinci sırada birkaç sıra soğuk cetvelden sonra kalınca bir bordür bulunmaktadır. Bordür ters ve düz tepeliklerin yan yana gelmesi ile (dendanlı) oluşturulmuştur ve içlerinde bitkisel motifler görülmektedir. En içte ise çok ince sarmal zencirek bulunmaktadır. Diğer ikisi soğuk bırakılırken sadece sarmal zencirek altınlanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Zencirek Detay

Kapakların köşebentleri hem formları hem de iç bezemeleriyle şemsenin ¼’ü şeklinde düzenlenmiştir. Köşebent bezemelerinde kullanılan altının yer yer döküldüğü görülmektedir (Şekil 2).

²³ Çalışmada kullanılan görsellerin karışmasının önlenmesi amacıyla; görsel üstlerine eser ismi, tarihi, envanter numarası vb. bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu örnekte yedi risalenin bulunması ve her birinin isminin ilgili görselin üstüne yazılmasının çalışmanın hacmi kapsamında mümkün olmaması sebebiyle, eser burada yazar tarafından kısaca “Mecmua” olarak adlandırılmıştır.

Şekil 2-3

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Köşebent (solda), Şemse (sağda) Detay

Salbekler tepelik şeklindedir ve $\frac{1}{2}$ oranında simetrlili rûmîli desenle tezyîn edilmiştir. Salbekler şemseye doğrudan bağlanmamış olup, şemsenin etrafında görülen geçmeli tığlarla bir geçiş sağlanmıştır (Şekil 3).

Mekik şeklindeki şişkince şemse oldukça iridir. Şemse içinde rûmî tepeliğe benzeyen $\frac{1}{4}$ oranında simetrlili desenlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş kompozisyon görülmektedir. Bu kompozisyonda desenler, bir sıranın altınlanması diğerinin soğuk bırakılması suretiyle vurgulanmıştır. Şemsenin etrafı ilk olarak bir sıra altınlı ve birkaç sıra soğuk cetvelin arasına yerleştirilen sarmal zencirekle çevrelenmiştir. İkinci olarak da altınlı geçmelerle oluşturulan tığlarla şemse kompozisyonu tamamlanmıştır (Şekil 3). Sertab muhdes olup bezemesizdir. Mikleb zencirekleri-bordürü kapaklarla aynı olup zemin şemse içinde gördüğümüz rûmî tepeliğe benzeyen $\frac{1}{4}$ orantılı simetrlili desenlerle hiç boşluk kalmayacak şekilde tezyîn edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 4

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Mikleb

Kapak içleri daha açık kahverengi deriyle kaplanmış olup, hiç boşluk kalmayacak şekilde tezyîn edilmiştir. Dış kapakların aksine burada altın kullanılmamış ve bezemelerin tamamı soğuk bırakılmıştır (Şekil 29). En dışta bitkisel bezemeli bir bordür bulunmaktadır ve bu bordür blok

kalıpla yapılmıştır. İkinci sırada geniş geçmeli bir bordür görülmektedir. Son olarak ise geometrik geçmeli bir zencirek bulunmaktadır. Bu zencirek münavebeli olarak yerleştirilen altıgenlerden birinin içine düğüm diğerinin içine zincir motifi konulması suretiyle oluşturulmuştur (Şekil 5).

Şekil 5

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, İç Kapak Bordür Detay

Zemin, bu geometrik geçmeli zencirekle üç kısma ayrılmıştır. Üstte ve altta oluşan dikdörtgen şeritin içine dış kapaklarda da görülen dendanlı bordür yerleştirilmiştir. Bu iki şeritin arasında kalan zemin ise dış kapak şemse içlerinde gördüğümüz rûmî tepeliğe benzeyen $\frac{1}{4}$ oranında simetrik desenlerle doldurulmuştur (Şekil 6).

Şekil 6

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, İç Kapak Detay

Sertab içi bezemesizken; mikleb içleri tamamen iç kapaklar gibi tezyîn edilmiştir (Şekil 7).

Şekil 7

Örnek 1, Mecmua, 878/1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Mikleb İçi

Eserin kapak içi bezemesi Türk İslam Eserleri Müzesi'ne 1691 envanter numarasıyla kayıtlı olan, 24 Zilkade 876 /3 Mayıs 1472 ketebeli ve “*Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l- Buhârî*” isimli eserin iç kapaklarıyla aynıdır. Hem bu eser ile olan benzerliği hem de kompozisyon özellikleri birlikte değerlendirildiğinde cildin dönemine ait olduğu görülmektedir.

1.2. 4278 Envanter Numaralı Eser

İkinci örnek Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na 4278 envanter numarasıyla kayıtlı olan “*el-Meâni ve'l-Hikem*” isimli eserin birinci cildine aittir. Arapça olarak yazılan eser, ketebe kaydına göre 10 Muharrem 886/ 11 Mart 1481 tarihinde Muhammed b. Ahmed el-Fernevî el-Hasenî el-Burhanî tarafından istinsah edilmiştir. Eserin kahverengi deri cildi 253x 355 mm. ölçülerindedir. Cildin özellikle kapak kenarlarında, muhat ve dudak kısımlarında yıpranmalar görülmektedir. Kapak kenarlarındaki izlerden cildin tamir edildiği ancak bu tamir yerlerinden yeniden yıprandığı anlaşılmaktadır. Ciltte kurt yenikleri ve soyulmalar da bulunmakla birlikte, bunlar motif tahlili yapılmasına engel teşkil etmemektedir.

Ön ve arka kapağın tezyînatı aynı karakterdedir (Şekil 30-31). Kapakları öncelikle üç sıra zencirek çevrelemektedir. En dışta ve en içte soğuk cetvellerin arasına yerleştirilen çok ince sarmal zencirek bulunmaktadır. Bu zencireklerin arasına da geometrik geçmeli zencirek yerleştirilmiştir. Zencireklerin hepsi altınlanmıştır (Şekil 8). Düz cetveli küçük köşebentlerin içinde üçgen şeklinde bir düğüm motifi bulunmaktadır. İki sıra altın tahrirden sonra üç kademeli tığlarla köşebent kompozisyonu tamamlanmıştır. Hem düğüm motifi hem de tığlar altınlanmıştır (Şekil 8).

Şekil 8

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Köşebent Detay

İrice yapılan salbekler tepelik şeklinde olup şemseye bir gerdanlıkla bağlanmıştır. Salbekler ½ oranında simetrikli rûmîli desenle tezyîn edilmiş olup rûmîler de münhaniyle hurdelenmiştir. Motif içleri koyu kahverengiye boyanmıştır (Şekil 9). Kapaklarda dilimli oval şemse bulunmaktadır. Şişkince olan bu şemseler ¼ oranında simetrikli rûmîli desenle tezyîn edilmiştir. Rûmîler köşebentlerde olduğu gibi münhaniyle hurdelenmiştir. Şemse merkezinde bulunan kare alanda altın kafes tarama yapılmıştır. Şemse içindeki motifler altınlanmış olup, şemse etrafında da iki sıra altın tahrirle dilim oluşturulmuştur. Dilim ortalarına konulan birer düğüm motifinden sonra iki kademeli tığlar yerleştirilerek şemse kompozisyonu tamamlanmıştır. Hem şemse de bulunan motiflerin içleri hem de bu iki sıra altın tahririn içi salbeklerde olduğu gibi koyu kahverengiye boyanmıştır. Zemin ise deri renginde bırakılmıştır. (Şekil 10).

Şekil 9-10

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, *Salbek* (solda), *Şemse* (sağda) Detay

Müzeyyen sertab kapaklardaki ince sarmal ve geometrik geçmeli zencireklerle üç paftaya ayrılmıştır. Bu paftalardan uçtakiler eşit olup daha kısa tutulmuştur. Köşelerine üç balık pulu ve iki kademeli birer tığ konularak köşebent oluşturulmuştur. Paftaların ortasına ise dörtlü penç motifi ve etrafına sekiz adet tığla oluşturulan şemse motifi konulmuştur. Bu haliyle paftalar küçük birer kapak görünümündedir. Ortadaki daha uzun paftada ise kitabın ismi (الأول من المعاني والحكم) ve cildi Arapça olarak yazmaktadır. Harfler deri renginde bırakılırken zemin tamamen altınlanmıştır (Şekil 11).

Şekil 11

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, *Sertab*

Mikleb bulunmaktadır ve çok iyi durumdadır. Müzeyyen mikleb zencirekleri ve köşebentleriyle kapağın aynısıdır. ½ olarak yerleştirilen salbek ve şemse içleri ise yine kapaklarla aynı karakterdedir (Şekil 12).

Şekil 12

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, *Mikleb*

Kapak içleri açık kahverengi deriyle kaplanmış olup bezemelidir (Şekil 32). Ön ve arka iç kapakların tezyînâtı da aynı karakterdedir. İlk olarak sekiz-on sıra soğuk cetvel, kapakları çevrelemektedir. Sonrasında birer sıra altın tahririn arasına yerleştirilen ve dış kapaklarda da kullanılan geometrik geçmeli zencirek gelmektedir. İkinci sırada ise soğuk cetvellerin arasına yerleştirilen çok ince sarmal zencirek görülmektedir. Geometrik geçmeli zencirek soğuk bırakılırken sarmal olan altınlanmıştır (Şekil 13). Düz cetvelli köşebentlerin cetvelleri ve ucundaki tığlar altınlanmıştır, içindeki düğüm motifi ise altınlanmadan soğuk bırakılmıştır (Şekil 13).

Şekil 13

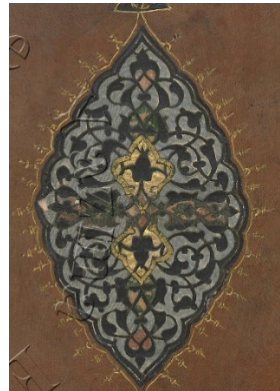
Örnek 2, el-Meâni ve'l-Hikem, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, İç Kapak, Zencirek-Köşebent Detay

Salbekler dış kapaktakilerle aynıdır. Ancak buradaki salbekler şemseye oranla daha büyük görülmektedir (Şekil 14). Kat'ı olan şemseler dilimli ve ovaldir. Kat'ılık maviye çalar gri kumaşla sağlanmıştır. $\frac{1}{4}$ oranında simetrlili rûmîli olarak tezyîn edilen şemsede dikey simetri aksı üzerinde bulunan rûmîli pafta altınla, yatay simetri aksı üzerinde bulunan rûmîli pafta zeminleri ise turuncu ve yeşille renklendirilmiştir. Kat'ı yapılmış rûmîli motiflerinde koyu kahverengi deri kullanılmıştır. Bir sıra altın tahrirden sonra dilim aralarına ve dilim ortalarına yerleştirilen tığlarla şemse kompozisyonu tamamlanmıştır (Şekil 15).

Şekil 14-15

Örnek 2, el-Meâni ve'l-Hikem, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, İç Kapak, Salbek (solda), Şemse (sağda) Detay

Sertab içi bezenmiştir. Kısa kenarlarda alınlık gibi düzenlenen birer sıra geometrik geçmeli zencirekten sonra sertab, altınlanmış sarmal zencirekle üç eşit paftaya ayrılmıştır. Altın tahrirli bu dikdörtgen paftalar sertabın dışındaki kısa paftalar gibi tezyîn edilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Sertab İçi

Mikleb içi cetvelleri, zencirekleri ve köşebentleriyle iç kapaklar gibi tezyîn edilmiştir. ½ salbekler kapaklarla aynı karakterdedir. ½ olan şemse kat'ı olmasına rağmen form olarak kapak şemselerinden farklıdır (Görsel: 17).

Şekil 17

Örnek 2, *el-Meâni ve'l-Hikem*, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Mikleb İçi

Ciltte bol miktarda altın kullanılmıştır. Zahriye sayfasındaki temellük kaydından Sultan Kayıtbay'ın kütüphanesi için hazırlandığı anlaşılan eserin ketebe kaydı da bunu doğrulamaktadır. Ayrıca eserde görülen rûmîler de dönemin karakterini taşımaktadır. Bütün bu özellikler cildin esere ait olduğunu göstermektedir.

1.3. 3610 Envanter Numaralı Eser

Üçüncü eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na 3610 envanter numarasıyla kayıtlı olup, “*Kitâbü'l-Cevâhir ve'l-Ahcâr*” ile “*Menâfi'u'l-Ahcâr ve'l-Hazer ve Havâssu'l-Hurûf*” isimli iki eserin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir mecmuadır.²⁴ Şaban 888/ Eylül-Ekim 1483 ketebeli eser bir önceki örnek gibi Muhammed b. Ahmed el-Fernevi el-Haseni el-Mükettib tarafından istinsah edilmiştir. İbnü's-Sayîğ'in öğrencisi olan Fernevi Kışla'da müderrislik yapmış ve önemli hattatlar yetiştirmiştir.²⁵ Doris Behrens bir yazmada Fernevi'nin mükettib olarak geçtiğini söylemiştir. Bizim tespit ettiğimiz eserlerin ikisinde de Fernevi

²⁴ Bu eser de ilk örnekte yapıldığı gibi görsel üstü bilgilerinin yazımında kolaylık sağlanması amacıyla yazar tarafından “Mecmua” olarak isimlendirilmiştir.

²⁵ Doris Behrens-Abouseif, *The Book in Mamluk Egypt and Syria 1250-1517: Scribes, Libraries and Market*, 140.

kendisini mükettib²⁶ olarak nitelendirmiştir. Kızıl kahverengi deriden yapılan cild, 160x 215 mm. ölçülerindedir. Oldukça iyi durumda olan cildin sırt kısmında ve sertabın üst kenarında tamir izi bulunmaktadır. Bol miktarda altının kullanıldığı cildin cetvellerindeki mavi rengin oldukça canlı olduğu görülmektedir.

Ön ve arka kapak tezyînatı aynı karakterdedir (Şekil 33-34). Kapaklarda altın- mavi cetvellerin arasına yerleştirilmiş iki sıra zencirek bulunmaktadır. Bunlardan ilki geometrik geçmeli, ikincisi ise çok ince sarmal zencirek olup her ikisi de altınlanmıştır (Şekil 18). Kapaklar düz cetvelli köşebentli olup, içlerinde üçgen şeklinde bir düğüm motifi bulunmaktadır. Cetvellerden sonra yerleştirilen tığlarla köşebent kompozisyonu tamamlanmıştır. Üç balık pulu ucunda iki kademeli tığlar ile bir balık pulu ucuna yerleştirilen iki kademeli tığlar münavebeli olarak yerleştirilmiştir (Şekil 18).

Şekil 18

Örnek 3, Mecmua, Şaban 888/Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Zencirek, Köşebent Detay

Salbek bulunmaktadır ve bir tane altılı gülçenin dilim aralarına yerleştirilen tığlarla oluşturulmuştur. Salbekler şemseye doğrudan bağlanmamış olup aralarında yaklaşık on üç mm. kadar boşluk bulunmaktadır (Şekil 19).

Örnek yuvarlak şemselidir. Şemse içi sarmal zencireğin enine ve boyuna yerleştirilmesi suretiyle paftalara ayrılmıştır. Bu paftaların içine de altınlanmış birer tane dört kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir. Sadece merkezdeki sekiz kollu yıldız maviye boyanmıştır. Şemsenin etrafında birer sıra altın-mavi tahririn arasına yerleştirilen ince sarmal zencirek bulunmaktadır. Son olarak köşebentlerdeki tığlarla şemse kompozisyonu tamamlanmıştır (Şekil 19).

²⁶ Mükettib, yazı hocalarını ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. bk. Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1993, 8/543.

Şekil 19

Örnek 3, Mecmua, Şaban 888/Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Salbek, Şemse Detay

Sertab bulunmaktadır ve bezemelidir. Sertabın alt ve üst kenarlarında kapaklarda kullanılan geometrik geçmeli zencirekle oluşturulan birer şerit mevcuttur. Sonrasında ise yine kapaklarda kullanılan ince sarmal zencirek bulunmaktadır. Sertab üç dikdörtgen paftaya ayrılmıştır. Kenarlardakiler aynı bezenmiş olup ortadaki daha uzun tutulmuştur. Ortadaki bu paftada ilk risalenin ismi Arapça olarak yazmaktadır (كتاب الجواهر والاحجار). Burada zemin tamamen altınlanmış, harfler ise deri renginde bırakılmıştır (Şekil 20).

Şekil 20

Örnek 3, Mecmua, Şaban 888/Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Sertab

Mikleb de sertab gibi bezemelidir. Mikleb zencirekleri, köşebentleri ve şemsesi ile kapaklarla aynıdır. Kapaklardan farklı olarak burada salbek bulunmamaktadır (Şekil 21).

Şekil 21

Örnek 3, Mecmua, Şaban 888/Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Mikleb

Eserin iç kapakları muhdes olup yeşil bezle kaplanmıştır (Şekil 35). Eserin, özenle tezyîn edilen zahriye sayfasındaki temellük kaydından Sultan Kayıtbay'ın kütüphanesi için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eser, yine Kayıtbay için hazırlanan ve Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'nde A.2048 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan 24 Ramazan 888/26 Ekim 1483 tarihli eserin²⁷ cildiyle de aynıdır. Yine Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na 3330 envanter numarasıyla kayıtlı olan 891/1486 tarihli eserin cildine²⁸ de çok benzemektedir. Hem motif-kompozisyon özellikleri hem de cildin yukarıda zikredilen diğer örneklerle olan benzerliği dönemine uygun olduğunu göstermektedir.

1.4. 2892 Envanter Numaralı Eser

Bu çalışmada sunulan son örnek yine Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na 2892 envanter numarasıyla kayıtlı olan “*Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*” isimli esere aittir. 896/1490-1491 ketebeli eserin müstensihi Muhammed İbn Sûdûn el-Kasravî'dir. Babasının Kahire'de bir cenaze anıtı inşa eden önemli bir emir olmasının dışında, eserin müstensihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Doris Behrens eserinde Muhammed İbn Sûdûn el-Kasravî'nin bir emir oğlu olması sebebiyle satın alınmış bir memlûk gibi kışlada tutulmayı, özgür olabileceğinden bahsetmektedir.²⁹

Eserin 215x 310 mm. ölçülerindeki cildi vişne rengi deriden yapılmıştır.³⁰ Sırt kısmı açık kahverengi deriyle tamir edilen cild oldukça iyi durumdadır. Ön ve arka kapak tezyînatı ise aynı karakterdedir (Şekil 36-37). Kapaklarda altın ve soğuk cetvellerin arasında dört sıra zencirek bulunmaktadır. İlk olarak diğer örneklerle kıyasla daha küçük kullanılmış geometrik geçmeli bir zencirek bulunmaktadır. İkinci ve dördüncü sırada çok ince sarmal zencirek ile bu ikisinin arasına yerleştirilmiş ince-paftalı bir zencirek görülmektedir. Dikdörtgen paftaların içine yerleştirilen bu zencirek soğuk bırakılmıştır. Diğer üç zencirek ise altınlanmıştır (Şekil 22).

Şekil 22

Örnek 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Zencirek, Detay

²⁷ David James, *Qur'ans of the Mamluks* (London: Alexandria Press, 1988), 24.

²⁸ Ahmet Saim Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslûbunu Taşıyan Cild Kapakları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992), 279-280.

²⁹ Doris Behrens-Abouseif, *The Book in Mamluk Egypt and Syria 1250-1517: Scribes, Libraries and Market*, 98-99.

³⁰ Ahmet Saim Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslûbunu Taşıyan Cild Kapakları*, 281.

Dilimli köşebentlerin içleri rûmîlerle ve hatayi grubu motiflerle tezyîn edilmiştir. Köşebentlerin etrafında iki sıra altın tahrir bulunmaktadır ve bu iki tahririn arası mavi renge boyanmıştır. Köşebentler uçlarına yerleştirilen yarım tepelikli salbeklerle tamamlanmıştır (Şekil 23). Kapaklarda tepelik şeklinde salbek bulunmaktadır ve $\frac{1}{2}$ oranında simetrik rûmîli olarak tezyîn edilmiştir (Şekil 23).

Şekil 23

Örnek 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Köşebent, Salbek Detay

Kapaklarda dilimli oval şemse bulunmaktadır ve oldukça iridir. Salbekler neredeyse alt ve üst kenara kadar uzanmaktadır. Bu iri şemsenin merkezinde bir numaralı örnekte olduğu gibi artı formunda bir pafta bulunmaktadır. Ancak diğer örneğe kıyasla bu formun alt ve üst kolları daha uzun tutulmuştur. İçi $\frac{1}{4}$ oranında simetrik rûmîlerle tezyîn edilen bu formun etrafına iki sıra altın tahrir çekilmiş olup bu iki tahririn arası maviye boyanmıştır. Bu formun dışında kalan zemin ise hatayi gurubu motiflerle doldurulmuştur. Şemsenin etrafına çekilen iki sıra altın tahririn arası yine maviye boyanarak şemse kompozisyonu tamamlanmıştır. Ancak hem köşebent hem de şemsede kullanılan bu mavi rengin bir önceki örnekte kullanılabileceği kıyasla çok daha sönük olduğu görülmektedir. Bunun boyanın oksitlenmesi veya çok daha fazla sulandırılması yüzünden olabileceği düşünülmektedir (Şekil 24).

Şekil 24

Örnek 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Şemse

Sertab bulunmaktadır ve bezemelidir. Oldukça basit olan bu bezeme, kapaklarda gördüğümüz geometrik geçmeli zencireğin boyuna yerleştirilmesi suretiyle oluşturulmuştur (Şekil 25).

Şekil 25

Örnek 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Sertab Detay

Sertab gibi mikleb de bezemelidir. Mikleb zencirekleri ve köşebentleri kapaklarla aynı karakterdedir. Ancak burada köşebentlerin ucuna yerleştirilen yarım tepelikli salbekler çok iridir. Kapaklardaki salbekler daha küçüktür. Mikleb şemsesi iç büyük dilimli oval formunda olup ½ şeklindedir. İçleri ise hatayi grubu motiflerle tezyîn edilmiştir. Mikleb şemsesi kapaktakiler gibi oldukça iridir (Şekil 26).

Şekil 26

Örnek 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Mikleb

Eserin kapak içleri bir önceki örnek gibi muhdestir. Ancak burada açık mavi kumaşla kaplanmıştır (Şekil 38). Eserin zahriye sayfasındaki temellük kaydından Sultan Kayıtbay'ın kütüphanesi için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hem cildin tezyînât özellikleri hem de bu temellük kaydı cildin esere ait olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Çalışmamızda incelenen eserlerin tamamı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Hepsı müzeyyen olan cildlerin kompozisyonları ise birbirinden farklıdır. Dönemin motif ve kompozisyon özelliklerinin değerlendirilmesi açısından sadece müzeyyen cildler çalışmaya konu edilmiştir.

Deriden yapılan örneklerin üç tanesinde (1, 2, 3) kahverenginin tonları tercih edilmiştir. Sadece bir örnekte (4) vişne rengi deri kullanılmıştır. Bu cildler değerlendirildiğinde hepsinin ön ve arka kapak tezyînâtlarının aynı karakterde olduğu görülmüştür. Eserlerin hepsinde birden çok zencirek kullanılmıştır. Bu ise Memlûk cildlerinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Örneklerin tamamında köşebent bulunmaktadır. Bu köşebentlerin iki tanesi düz cetveli iken (2, 3), bir tanesi (1) şemsenin $\frac{1}{4}$ 'ü formundadır. Köşebentlerden sadece bir tanesi (4) dilimlidir.

Eserlerin hepsinde salbek bulunmaktadır. Üç örnekteki (1, 2, 4) salbeklerin şemseyle bağlantılı olduğu, bir örnekte (3) ise şemseden ayrı yapıldığı görülmektedir. İki örneğin (1,4) şemsesi oval formdadır. Bir örneğin (1) şemsesi mekik şeklinde iken; bir eserde (3) de yuvarlak şemse tercih edilmiştir. Örneklerin hepsinde sertab bulunmakla birlikte sadece bir tanesi (1) muhdestir. Muhdes olan bu sertab bezemesizken; orjinal sertabların (2, 3, 4) hepsi müzeyyendir. Cildlerin dördü de miklebl olarak yapılmıştır. Bu miklebler orijinal olup, bezemelidir. İki örnekte (1, 2) iç kapaklar deriyle kaplanmış olup bezemelidir. Bunlardan bir numaralı örneğin iç kapağı soğuk şemseli iken, iki numaralı eser kat'ı olarak tezyîn edilmiştir. Diğer iki örneğin (3,4) ise kapak içleri muhdestir ve bezle kaplanmış. Eserlerden üç tanesinin (2, 3, 4) zahriye sayfasında Sultan Kayıtbay'ın kütüphanesi için hazırlandığını gösteren temellük kaydı bulunmaktadır.

Elde edilen bu bilgiler bir bütün halinde değerlendirildiğinde sadece dış kapaklarda değil iç kapaklarda da farklı tasarımların uygulandığı görülmüştür. Farklı tasarımlara sahip bu eserler dönemin zenginliğini kanıtlar niteliktedir. Yine bu eserlerde kullanılan bol miktarda altın, Memlûk cild sanatının ulaştığı estetik seviyeyi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak sanat hamisi Kayıtbay'ın saltanat yılları cild sanatı açısından oldukça parlak geçmiştir. Yapılan cildler sadece kitabı korumakla kalmamış, Memlûk cild sanatının seçkin örneklerini de oluşturmuştur. Bu seçkin eserler incelendiğinde cildlerde özellikle oval şemselerle karşılaşmıştır. Form olarak birbirine benzeyen bu şemselerde de tekrara düşülmemiş ve farklı şemse içi kompozisyonları tercih edilmiştir. Mekik şemselerin yapıldığı Kayıtbay döneminde yuvarlak şemselerin de uygulandığı görülmüştür. Aslında Memlûk cild sanatında yuvarlak şemse örnekleriyle daha çok XIV. yüzyılda karşılaşmaktadır. Ancak XV. yüzyılda yeni uygulamaların yanı sıra yuvarlak şemseli cildlerin de yapılıyor olması, Memlûk cild sanatının hem geleneksel hem de yenilikçi yönünü ortaya koymaktadır. Gelişimini sürekli devam ettiren Memlûk cild sanatı içerisinde Kayıtbay'ın saltanatı sanatın zirveye ulaştığı dönemi yansıtmaktadır.

Kaynakça | References

- Aktan, Ali. "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 10 (1991).
- Aritan, Ahmet Saim. Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslûbunu Taşıyan Cild Kapakları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Ayaz, Fatih Yahya. Memlükler (1250-1517). İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya. Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlükler". İslam Târîhi ve Medeniyeti. 9: 445-514. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Behrens-Abouseif, Doris. Islamic Architecture in Cairo an Introduction. 3. Bs. Leiden: Brill, 1998.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Qaytbay's Foundation in Medina, the Madrasah, the Ribat and the Dashishah". Mamluk Studies Review. 2 (1998).
- Behrens-Abouseif, Doris. The Book in Mamluk Egypt and Syria 1250-1517: Scribes, Libraries and Market. Leiden: Brill, 2018.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Kayıtbay Külliyesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25: 81-82. Ankara, 2022.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8: 543-545. İstanbul, 1993.
- El- Ömerî, Şehâbeddin Fazlullah. Memlûk Sultanlığı (Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâlikü'l-Ülâ Kısım/1301-1349). Trc. Hatice Güler. Ankara: Berikan Yayınevi, t.y.
- Erünsal, İsmail E. Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane. İstanbul: TİMAŞ, 2018.
- Eymen Fuâd Seyyid. "Nehrevâlî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32: 547-548. İstanbul, 2006.
- Grabar, Oleg. İslam Sanatı Çalışmalarının İnşası II: İslami Görsel Kültür 1100-1800. Trc. Hayrullah Doğan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- İbni Tagrıberdi. En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar). Trc. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- James, David. Qur'ans of the Mamluks. London: Alexandria Press, 1988.
- Koçak, A.Yaşar. "Mekke-i Mukerreme Şahis Kütüphaneleri". Şarkiyat Mecmuası. 8 (1998): 267-283.
- Şahin, Betül. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Memlûk Cildleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Yavuz, Orhan. Kansu Gavri'nin Türkçe Divânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.
- Yiğit, İsmail. "Kayıtbay". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25: 80-81. Ankara, 2022.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış". Türkler. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29: 90-97. Ankara, 2004.
- Yiğit, İsmail. Memlûkler: 648-923/ 1250-1517. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2015.

Ekler | Attachments

Şekil 27

Örnek: 1, Mecmua, 878/ 1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Ön Kapak

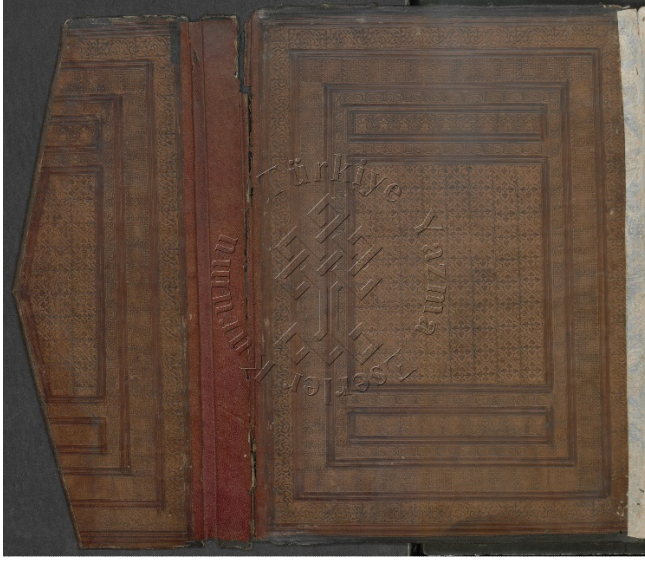
Şekil 28

Örnek: 1, Mecmua, 878/ 1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Arka Kapak, Sertab, Mikleb

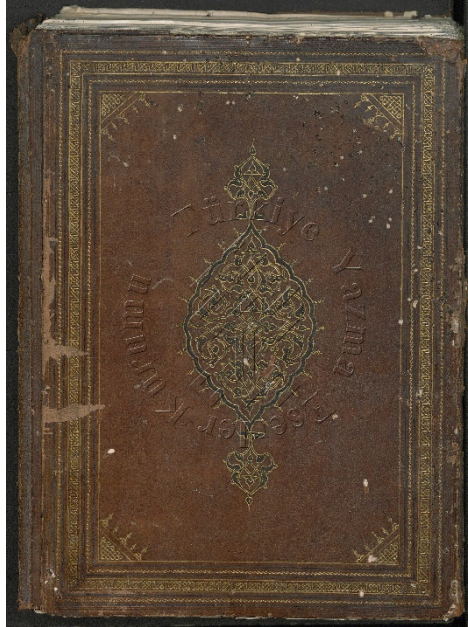
Şekil 29

Örnek: 1, Mecmua, 878/ 1473, Fatih Koleksiyonu: 3509, Arka İç Kapak, Sertab-Mikleb İçi

Şekil 30

Örnek: 2, el-Meâni ve'l-Hikem, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Ön Kapak

Şekil 31

Örnek: 2, el-Meâni ve'l-Hikem, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Arka Kapak, Sertab, Mikleb

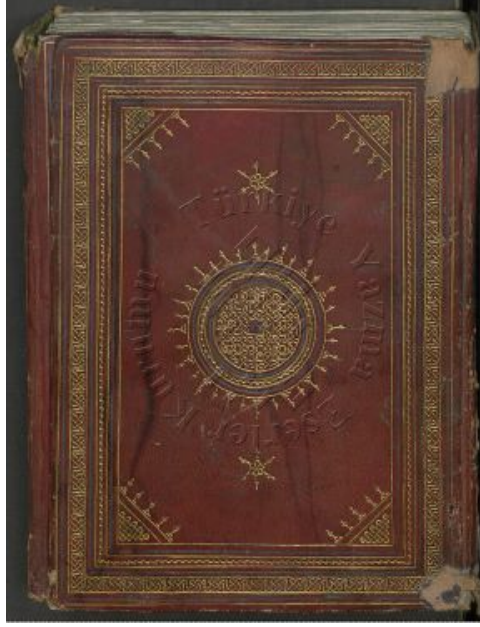
Şekil 32

Örnek: 2, el-Meâni ve'l-Hikem, 886/1481, Ayasofya Koleksiyonu: 4278, Arka İç Kapak, Sertab-Mikleb İçi

Şekil 33

Örnek: 3, Mecmua, Şaban 888/ Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Ön Kapak

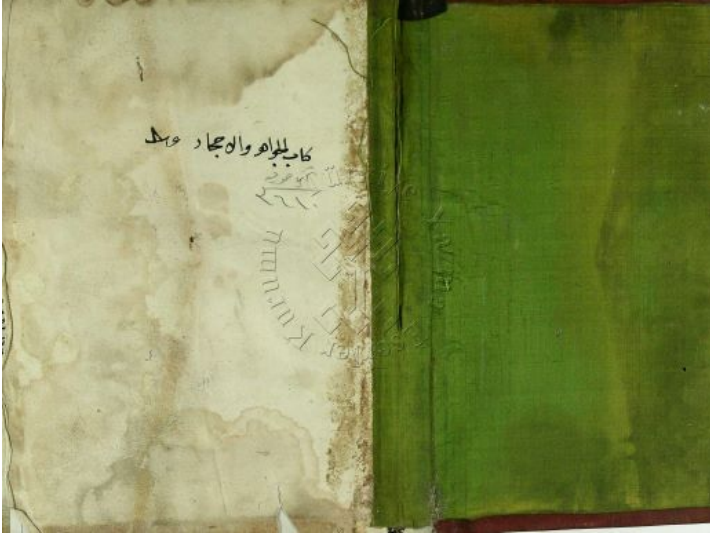
Şekil 34

Örnek: 3, Mecmua, Şaban 888/ Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Arka Kapak, Sertab, Mikleb

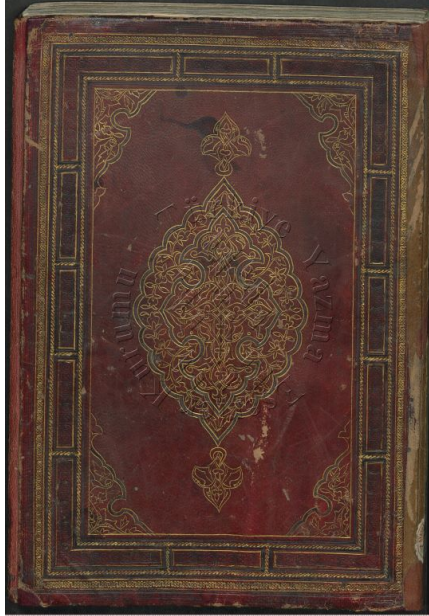
Şekil 35

Örnek: 3, Mecmua, Şaban 888/ Eylül-Ekim 1483, Ayasofya Koleksiyonu: 3610, Ön İç Kapak

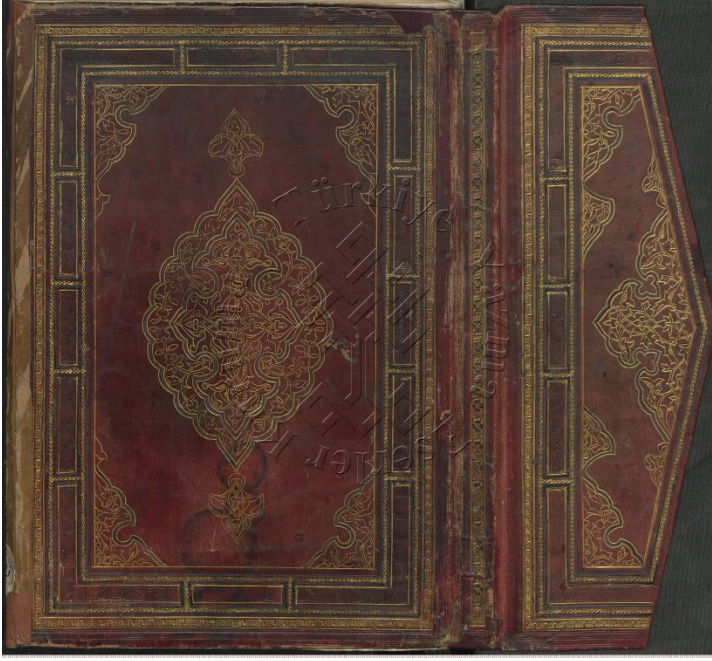
Şekil 36

Örnek: 4, Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu: 2892, Ön Kapak

Şekil 37

Örnek: 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu:2892, Arka Kapak, Sertab, Mikleb

Şekil 38

Örnek: 4, *Umdetü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Memlûk*, 896/1490-1491, Ayasofya Koleksiyonu:2892, Ön İç Kapak

